

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94(477)

DOI 10.25128/2225-3165.20.01.11

Leonid Zashkilnyak

PhD hab. (History), Professor,
Department of the history of Central and Eastern Europe,
Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)
leoza10@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0018-5095>

Леонід Зашкільняк

Доктор історичних наук, професор,
Кафедра історії Центральної та Східної Європи,
Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні підходи до формування історичної політики в сучасній Україні і використання історичного знання для легітимації суб'єктності Української державності, усунення імперських міфів і стереотипів, нагромаджених у попередні історичні періоди; наголошено на ідеологічній залежності істориків від суспільних інтересів і потреб, пов'язаних із необхідністю подолання постколоніального стану суспільної свідомості.

Keywords: суспільна свідомість, історична політика, історик, Україна, українська історіографія.

THEORETICAL ISSUES OF THE CONTEMPORARY HISTORICAL POLITICS IN UKRAINE

Summary. The article deals with the theoretical approaches to the formation of historical policy in modern Ukraine and the use of historical knowledge to legitimize the subjectivity of Ukrainian statehood, to eliminate imperial myths and stereotypes accumulated in previous historical periods; the author emphasized the ideological dependence of historians on public interests and the needs associated with the necessity to overcome the post-colonial state of social consciousness.

Keywords: public consciousness, historical politics, historian, Ukraine, Ukrainian historiography.

Постановка проблеми. Термін “історична політика” є відносно новим як для Європи, так і для України¹. Загалом його тлумачать як набір практик, з допомогою яких політичні сили, що утримують владу, використовують адміністративні і фінансові ресурси держави з метою утвердити в суспільстві певні визначені інтерпретації історичних подій, як домінуючі. Йдеться про використання історії як інструменту формування суспільної свідомості. Критики цієї політики вважають, що її реалізація пов'язана з політизацією історії і особливого прояву набула в посткомуністичних країнах Східної Європи, де гостро постало питання прискореного формування національних ідентичностей, котрі повинні були елімінувати зі свідомості населення елементи “комунізму” і “радянськості”.

Аналіз досліджень. Походження і механізми історичної політики на сьогодні вивчаються багатьма дослідниками (Гриценко, 2017; Зашкільняк, 2010; Зашкільняк, 2011; Зашкільняк, 2012; Миллер, Липман, 2012; Касьянов, 2018;

¹ Термін “історична політика” (Geschichtspolitik) виник у Німеччині під час “битви істориків” 1980–1990-х років у зв'язку з політикою “морально-політичного повороту” канцлера Г. Коля для окреслення дій, спрямованих на нав'язування суспільству певної версії історії. Потім він поширився у Польщі, набувши негативних конотацій щодо політики правих сил країни. В Україні він залишається відносно новим і розглядається в дискурсі індивідуальної і колективної історичної пам'яті (Касьянов, 2014: 135–159).

Киридон, 2016; Zaszkiłniak, 2013). Використання історії в політико-ідеологічних цілях не є новиною і застосовувалося як серйозний аргумент з незапам'ятних часів у взаєминах між спільнотами, народами, державами.

Виклад основного матеріалу. Поле сучасних досліджень історичної політики є дуже широке і складне до охоплення. Якщо взяти найбільш сутнісні речі останньої чверті століття, то вони представляються так: європейська цивілізаційна орієнтація на зближення народів, толерантність, мультикультурність, глобалізацію явно увійшла в суперечність або й конфлікт з націоналізмом та його культом самобутності і окремішності й навіть нетолерантності по відношенню до інших народів і культур. Додатковим елементом вторгнення політики в історію та її інструментальне використання стало рішуче зростання ролі інформації та можливостей її поширення (“інформаційна революція”), яке відкриває небачені простори маніпуляції свідомістю людей. Історична політика характерна нині практично для всіх країн світу, оскільки уряди і державні установи не можуть стояти осторонь явищ культурної конфліктності, яка особливо загострилась в європейських країнах, котрі проводили курс на мультикультуралізм і міжнаціональну толерантність. Але особливо багатий конфліктний потенціал мають старі “історичні порохунки” між сусідами. Практично немає жодної країни в Європі, між якими не було б “старих” історичних ран. Такі ситуації вже проаналізовано в багатьох виданнях, в тому числі знаній міжнародній праці “Європа та її болісні минувшини” (Мінк, Неймаєр, 2009). А самі історичні проблеми вже стали об'єктом серйозного втручання міжнародних організацій, таких як ЮНЕСКО, Європарламент, найрізноманітніші міжнародні і двосторонні комісії з шкільних підручників, свят тощо.

У фаховому середовищі істориків історична політика сприймається здебільшого критично. І автор цих заміток не раз критично висловлювався на адресу історичної політики в сучасній Україні, в тому числі й тої, яку проводив Український інститут національної пам'яті.

Проте в цьому нарисі прагнемо зупинитись на іншому питанні, а саме: чи взагалі потрібна політика пам'яті чи історична політика в сучасному суспільстві як такому і яким нам бачаться відносини між науковою та інструментальною історією (публічною історією). Інші питання історичної політики – такі як місця пам'яті, комеморативні практики, освіта, наука, інформаційна сфера – вимагали би значно розлогішої розмови.

Для відповіді на поставлені питання треба спочатку розібратись – чим є історичні знання в широкому і науковому відношеннях. Найпростіша відповідь полягала би в тому, що вони є продуктом людського інтелекту в намаганні усвідомити себе в навколишньому світі, сформувати свою “біографію”. Так само як і “біографію” інших людей та спільнот. Вивчення еволюції історіографії впродовж віків показує в основному зміну правил конструювання історичних знань на основі розширення інтелектуальних можливостей людства. Але мета і сенс такого конструювання залишаються незмінними: пізнати себе через свою “біографію”, тобто історію, та ідентифікувати себе з нею чи не ідентифікувати. В цьому і полягає сутність соціальної функції історії. Без ідентифікації (соціальної, етнічної, національної) немає ані особи, ані спільноти, ані науки.

З іншого боку, історію як історичні знання і соціальну пам'ять творять представники певної спільноти, а не абстрактні особи чи спільноти як такі. Історики, а також інтелектуали різного роду конструюють історію на матеріалі та уявленнях передусім минулого, яке і витворило сучасну їм суспільну ситуацію. Назагал це речі добре знані, котрі польський історик Войцех Вжосек називає “культурною імпутацією” й “моделлю історичного мислення і дослідження” (“imputacja kulturowa” i “model myślenia i badania historycznego”) (Wrzosek, 2009).

З цього виникає й завжди виникатиме колізія між людським прагненням до кращого майбутнього і постійним шуканням його в минулому. Ця колізія неунікненна і неподоланна – просто одне минуле буде замінюватись іншим, але колізія залишатиметься. Так само, як залишатиметься вічна пізнавальна суперечність між пізнаним і пізнаваним (cognitive collision): пізнане вже не є тим, що представлено у знанні (perceived phenomenon is not that which is presented in knowledge).

Історія як інструмент формування індивідуальної та соціальної свідомості залишатиметься вічним інструментом самоідентифікації осіб і спільнот. Тому з цим інструментом треба обходитись дуже обережно, оскільки образи минулого є назагал поганим порадицею для бачення сучасного і, тим більше, майбутнього. Історичні знання як колективна пам'ять є не тільки інструментом політики та ідеології, вони виконують цілком конкретні і зрозумілі легітимізаційні завдання: “узаконюють” державність, націю, групові і спільнотні інтереси тощо. Навряд чи доцільно в цьому місці сперечатись про те – добре це чи погано. Це просто було, є і буде, оскільки такою є властивість людської свідомості в пошуку свого місця в сучасному йому світі. Справа в іншому: хто, як і для чого використовує історичне знання. Ось тут з'являється площина для роздумів і сумнівів.

Таким чином, якщо підсумувати, то виходить, що історик є вільний у намірах реконструкції минулого і, водночас, не вільний в можливостях його інтерпретації та репрезентації, оскільки спирається тільки на минулий досвід, тобто, нагромаджений до нього і не ним. Він обмежений всією сферою власного суспільно-культурного багажу, починаючи з мови і закінчуючи приналежністю до певної історичної школи чи соціального і культурного середовища. А щодо майбутнього, то воно може конструюватись, як показав ще К. Поппер, як нескінченна множина альтернативних реалізацій сучасної ситуації.

Внесення культурного чинника в історію розвертає його в інший бік – до ідеологічних в своїй сутності перспектив. Сучасні тенденції розвитку світової культури засвідчують, що історія не є тим, що про неї пишуть історики, а також не є самою минулою дійсністю; вона є дискурсом, специфічним способом вживання мови в публічній сфері, вона є “культурною практикою осіб і спільнот”. Тому можна підсумувати сказане вище такими словами: намагання істориків звільнитися від примар минулого невблаганно провадять їх до залежності від примар сьогодення. В цьому і полягає постійна “свобода несвободи” історика. І від неї неможливо втекти.

Зрозуміло, що фаховість історика полягає саме в усвідомленні своєї залежності від сучасності і вмінь використовувати наявний на сьогодні пізнавальний інструментарій для проникнення і пояснення минулого. При цьому провідну роль, на нашу думку, відіграє усвідомлення істориком суб'єктності об'єкта пізнання (каламбур!), тобто чіткого уявлення того явища, яке ми збираємось досліджувати. Коли ми говоримо про Україну чи українців, то повинні чітко усвідомлювати той факт – наскільки вони виступають суб'єктами пізнання чи об'єктами. І тут важливо підкреслити, що будучи об'єктами пізнання, вони водночас можуть бути суб'єктами пізнання для тих дослідників, котрі інтерпретують їхню історію “зсередини”, тобто як суб'єкти, в той час як для історика іншої суб'єктності (російського, польського британського тощо) минуле України й українців виступатиме як “Інше” й “Інакше”. (“Історія і є самопізнанням людиною самої себе”!)

З цього випливає, що для українського історика основним культурним кодом (“культурною імпутацією”) залишатиметься “суб'єктність” України. Наскільки така суб'єктність може долати суб'єктивність – залишається під питанням. Важливо одне – конструюючи минуле свого об'єктивного суб'єкта, історик

свідомо чи несвідомо творить “біографію” цього суб’єкта, незалежно від того, чи торкається вона всієї різноманітності цього суб’єкта чи тільки його частини.

Поглянемо ж на стан сучасної української історіографії. Від кінця ХХ ст. українська історіографія переживає складний і неоднозначний період одночасного пошуку “власного обличчя” і “вписування в світове історіописання”. Ці процеси не є простою справою, якщо подивитися на них з позиції тривалого – у кілька століть – заперечення існування українського народу і його права на власну державність. Немає народу – немає історії: так принаймні довгий час розповідали і переконували російська і польська історіографії та політики з погляду інтересів імперськості чи великодержавності. ХХ століття не було сприятливим для української ідеї. Дивне перекроювання мап і держав під час двох світових війн не сприяли поширенню розголосу про українців і Україну, а усталені стереотипи перешкоджали і далі перешкоджають світові зрозуміти цих т. зв. “тірольців Сходу”. І коли всупереч різноманітним скептикам постала незалежна Україна, то далеко не всі зрозуміли що воно таке. Чимало говорили (а часом далі продовжують говорити), що Україна немає своєї “біографії” в сенсі історії, а є тільки “клапти” біографій Польщі, Росії та інших її сусідів. Проте, українська історіографія вже давніше сконструювала свою “біографію”, але поступалася в цьому своїм більш потужним в світовому інтелектуальному просторі “державним” сусідам.

Цей процес конструювання “біографії” України вже неодноразово стояв в центрі наукових і публіцистичних дискусій, а література налічує десятки, якщо не сотні публікацій (Зашкільняк, 2012; Портнов, 2010; Зашкільняк, 2004; Яковенко, 2006; Stryjek, 2007 та ін.). Закордонні дослідники, які звертали увагу на еволюцію українського історіописання після відновлення Української державності, відзначали її “експериментальний” характер, що відкриває сприятливі наукові перспективи в річищі сучасних новаторських течій, а також висловлювали певну стурбованість щодо тенденцій повернення до застарілих уявлень про історію та історичне пізнання під впливом певних суспільно-політичних чинників. Американський вчений Марк фон Гаген зауважував: “Україна являє собою приклад національної культури з надзвичайно прозорими межами, але саме той приклад, який можливо відповідає постмодерному політичному розвитку, де до-національні, наднаціональні і міжнаціональні процеси вимагають такої ж уваги істориків, суспільствознавців та “культурологів”, як і процеси, які раніше вивчалися у вигляді національних...” (Hagen, 1995: 670).

Дійсно, якщо уважно придивитися до розвитку історіографії в Україні за останні чверть століття, то можна побачити дві головні тенденції, що позначилися на її змістовному та методологічному характері. На загал, вони добре знані українським історикам і вже багато раз обговорювалися в науковій літературі. Перша – прагнення розвіяти численні фальсифікації і спотворення минулого українців та України, що нагромадились за століття їх колоніального статусу в складі різних імперій, а, насамперед, під час існування СРСР, і, як наслідок – сконструювати національний “канон” історії, який би служив формуванню національно-державної суспільної свідомості та соціальної пам’яті. Друга тенденція – опанування здобутків світової історичної думки та її застосування в історичних дослідженнях з метою подолання відставання українського історичного знання та історично-інформаційного простору від світових взірців (Зашкільняк, 2004: 24–25). Багатьом фаховим історикам ці тенденції видаються взаємно суперечливими за аналогією з дихотомією “ідеологія–наука”. Тому можливість звільнення від догм радянського “марксизму-ленінізму” українські пострадянські історики сприйняли переважно,

як заміну “комуністичної ідеології” – “безідеологічними стандартами” або “національним дискурсом”.

З огляду на значний обсяг “радянської” суспільної свідомості в незалежній Україні, відповіддю стала “націоналізація” її минулого (так це назвав Георгій Касьянов) (Зашкільняк, 2004: 57–73). Здавалося, що такий підхід до минулого є цілком обґрунтований і закономірний. Однак для української історії це обернулося двома загалом несприятливими наслідками, характерними для абсолютизації минулого як бази для прогнозування майбутнього: по-перше, за підставу “націоналізації” було взято взірці початку ХХ ст., а не її кінця, а саме – схеми М. Грушевського й В. Липинського. Запропонована і, зрештою, нині реалізована версія “нормативної” історії України, або її “канон”, мало чим різняться від “марксистсько-ленінського” погляду на минуле України та українців; їй властиві всі провідні риси, які ми знаходимо і у Гегеля і у Маркса і у радянській історіографії.

Діагноз такого стану речей в “історії з історіографією” було поставлено вже з десяти років тому, коли відзначили можливість поєднання суспільних завдань і очікувань від історичного знання та його функцій з науковими параметрами самого цього знання. Як писала знаний історик Н. Яковенко, криза сучасної пострадянської історіографії не є кризою науки, а є кризою “ідентичності історика”, кризою вичерпання макросоціальних схем історичного процесу, котрі вже давно не задовольняють науку і науковців (Яковенко, 2006: 23).

Якщо ми подивимось на здобутки сучасної української історіографії у порівнянні з іншими історіографіями, то побачимо значний поступ в вивченні “білих плям” історії, але, водночас, маємо цілу низку “проваль”, котрі, м’яко кажучи, не сприяють формуванню цілісного образу “історичної України” як суб’єкту цивілізаційного процесу. Це торкається всіх періодів минулого України та українців – від Давньої Русі й до сучасної Української держави. Надалі як в Україні, так і на світовій арені продовжують функціонувати і поширюватись міфи і стереотипи, створені великодержавними ідеологами попередніх імперських часів, а також і сучасними неоімперськими епігонами. Суб’єктність України як чинника європейського та світового історичного процесу губиться в хитросплетінні цих стереотипів. Про шкоду такої ситуації для самих українців, а також авторитету їх державності на міжнародній арені годі говорити. Тому й не випадковими виглядають сумнівні частини європейських обивателів, а навіть фахових істориків, у “історичній правомірності” існування українців і України.

Усвідомлюючи небезпеку прямолінійної “націоналізації” української історії, яка слушно піддається критиці, наважимося запропонувати новий шлях і термінологію для осмислення минулого України. Сучасний стан свідомості багатьох громадян української держави, не кажучи про представників інших народів, в тому числі на Заході, залишається в полоні російських, а часом і польських стереотипів про Україну і українців як про “неповноцінну” націю, “клапти” політичних націй російської, польської чи радянської. Фактично йдеться про наслідки тривалого колоніального становища як етносу, так і території України в складі сусідніх держав (не будемо зараз вдаватись у визначення “колоніального стану”, про це ми писали докладніше в іншому місці (Зашкільняк, 2015; Зашкільняк, 2016)). Стан суспільної свідомості і соціальної пам’яті багатьох українців є наскрізь “постколоніальний”, тобто представляє собою суміш російських, радянських світоглядних уявлень і образів. Про вплив цих стереотипів свідчать численні соціологічні опитування. Подам лише кілька фактів з опитування, проведеного влітку 2015 р. спільно кількома авторитетними українськими та зарубіжними соціологічними службами на території всієї України, але без окупованих територій (після року боротьби з російською агресією!) щодо розуміння і ставлення до подій української історії. Результати

дуже сумні: 42,9 % респондентів вважають Київську Русь державою трьох “братніх” народів – українців, росіян і білорусів і тільки 27,9 % – державним утворенням українців; 38,6 % опитаних позитивно оцінили Полтавську битву і поразку гетьмана Івана Мазепи і лише 17 % оцінили її негативно; 45,2 % позитивно оцінили утворення в Харкові в 1917 р. УСРР; а в першу десятку видатних історичних діячів України увійшли Петро I (6-та позиція), Сталін (10-та позиція) (Україна, 2015: 20–32). Можна говорити провал переформатування соціальної пам’яті. Тому, на нашу думку, перед українськими істориками стоїть нині складне завдання не “націоналізації”, а “деколонізації” української історії.

Зрозуміло, що про ключові моменти такої деколонізації треба говорити дуже багато. Обмежувь загальною пропозицією і кількома провідними “проваллями” в нашій національній історії, котрі вимагають серйозного методологічного і конкретно-історичного переосмислення.

Перше. Українське суспільство потребує сьогодні наукової академічної історії України. Не багатотомної, а багатосенсовної. Дискусія щодо появи такого синтезу активно ведеться від 2012 р. на сторінках “Українського історичного журналу” й на низці семінарів і конференцій (Касьянов, Толочко, 2012). Можна погодитись з провідними авторами дискусії Г. Касьяновим і О. Толочком, котрі пропонують представити історію України не лише як історію конкуренції і змагань різних станів, верств, конфесій, етносів, культур, націй, держав тощо, а і як простір взаємодії, взаємопроникнення, взаємозбагачення цивілізацій, культур, народів (Касьянов, Толочко, 2012; Кульчицький, Парахонський, 2004). За таких умов йдеться про історію “території”, яку займає сучасна Україна, про цивілізаційну еволюцію народів, що її населяли. Проте, виникає дуже серйозне застереження – чи йдеться про Україну, чи про якийсь незрозумілий конгломерат народів і культур, “прохідний двір” Європи. Зрозуміло, що ідентифікаційний, легітимізаційний аспекти такої історії можуть мати не стільки конструктивний, скільки деструктивний характер у формуванні суспільної свідомості з усіма наслідками, які з цього випливають. Тому треба погодитись із слухним зауваженням Олега Горенка: “Історик має пам’ятати ще й те, що нарATIV у чималій мірі творить людину, яка робить себе, щосили намагається “зробити” інших, і аж ніяк не схильна відмовлятися від найменшої нагоди “робити історію” (Горенко, 2014; Мінк, Неймаєр, 2009).

На нашу думку, важливо підкреслити, що такий синтез, як “біографія” України, повинен виходити з суб’єктності сучасної держави і політичної нації, але, водночас, бути історією людей та їхніх соціальних утворень на території сучасної України. Це не повинна бути історія державності чи етносу, оскільки вони є лише продуктом соціальної комунікації людей, продуктом, котрий повсякчасно змінюється і надалі буде змінюватись. Проте, український гранд-наратив все одно повинен бути і буде історією України як суб’єкта, а не тільки історією об’єкта. Очевидно, що це накладає на істориків певні ідеологічні обмеження. Цього не треба боятись, тому що, як слушно зауважив мексикансько-американський історик Карлос Рохас, історія безумовно є включенням в неї сучасного, вона насичена ідеологією і соціальним замовленням. Історики змушені займати визначену ідеологічну та суспільну позицію, і ця позиція визначає межі можливого використання отриманих результатів, тому праця історика завжди несе в собі ідеологічні ризики (Рохас, 2008: 113).

За таких умов всі форми суспільного життя на території сучасної України повинні бути “українськими” за визначенням, повинні бути переглянуті всі періоди і “провалля” цієї історії з погляду сучасного “суб’єкта”. Йдеться про давню Русь, монголо-татарський період, польсько-литовський період, козацькі часи, модерні проекти, державницькі змагання ХХ ст. По кожному з них ми маємо велику кількість стереотипів і міфів, що виникли в попередні часи не в

українській історіографії і значною мірою продовжують функціонувати в сучасній українській історіографії. Особливо докладно ці міфи і стереотипи розглянуто у фундаментальному тритомнику “Україна і Росія в історичній ретроспективі”, більшість висновкових положень якого все ще, на жаль, не отримали поширення в сучасній українській історіографії (Верстюк та ін., 2004; Гриневич та ін., 2004; Кульчицький, Парахонський, 2004). Щодо багатоманітної системи міфів і стереотипів, які перейшли в сучасність від Російської імперії, написано чимало: від ідеї “триєдиної” руської нації та українсько-російської спорідненості до міфу про особливу історичну місію росіян об’єднати всіх слов’ян і православних. Про це дуже переконливо писав у 90-х роках ХХ ст. російський вчений Євгеній Анісімов в статті “Исторические корни имперского мышления в России” (1996) та багато інших дослідників (Анісімов).

Наведу як приклад тільки низку радянських міфів про Другу світову війну, яка залишається головним (і чи не останнім) ідеологічним інструментом сучасної російської пропаганди, спрямованої на розпад і ліквідацію української державності. Фундаментальний радянський міф, котрий донині залишається стрижневим компонентом ідеологічного колоніалізму щодо України, є міф “Великої Вітчизняної війни” і “великої Перемоги”. Історія виникнення цього міфу та його інструментального характеру в останніх десятиліттях існування СРСР добре висвітлена в сучасній історіографії. Цей комуністичний конструкт в комплексі з набором його складових про “подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні”, “вирішальною роллю комуністичної партії”, “морально-політичною єдністю радянського народу”, “потужним партизанським рухом в тилу ворога”, “зрадниками і колаборантами” та багатьма іншими й сьогодні вірно служить обґрунтуванню існування імперської Росії та її колоній під виглядом СРСР і радянського народу. Цей міф однозначно спрямований на заперечення українського виміру війни, оскільки не залишає місця для українського інтересу і суб’єктності, незважаючи на химерні спроби деяких істориків посылати на творення українських міністерств, на участь УРСР в заснуванні ООН тощо.

Сьогодні в світовій та українській історіографії нагромаджено велику кількість фактографічного матеріалу, який заперечує радянську версію “великої вітчизняної війни”, яка не була “вітчизняною” для багатьох народів, в тому числі багатьох українців, котрі інакше трактували саме поняття “вітчизна”. Одним з останніх видань, в яких зроблено ґрунтовну спробу осмислення “української війни” в складі Другої світової, є двотомне видання історичних нарисів “Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття”, підготовленого Інститутом історії України НАН України (Смолій та ін., 2011). Фактично вперше в українській історіографії в ньому обґрунтовано терміни “друга світова війна” і “німецько-радянська війна”, стверджується, що всю різноманітність політичних і воєнних подій світової війни “з наукових позицій некоректно трактувати в руслі поняття “Велика Вітчизняна війна” (Смолій та ін., 2011; Киридон, 2016). А вміщені у двох книгах аналітичні матеріали показують значно ширший спектр настроїв, сподівань і дій українців під час війни та окупації, ніж це підпадає під ідеологему “Великої Вітчизняної війни”.

Розкриваючи все нові і нові документальні матеріали, можна стверджувати словами Владислава Гриневича, що “для значної частини українського населення “сталінське визволення від німців”, немов у дзеркальному відображенні, повторювало картину “гітлерівського “звільнення України від більшовиків” – звільнення без визволення” (Гриневич, 2013: 38). До речі, так само гостро критично оцінив радянський концепт війни і перемоги знаний російський історик Юрій Афанасьєв: “Для Сталіна та його оточення, коли вони визнали обстановку хоча б мінімально вигідною для себе, традиційні імперські цілі царської Росії

перевтілились в революційні цілі СРСР і вони одразу приступили до їх реалізації. Ні до оборонної, ні до визвольної війни ці цілі відношення не мали” (Афанасьєв).

Але головне полягає в тому, що радянський міфологізований підхід до світової війни не залишає місця для третього суб’єкта, третьої сторони – українського та інших народів цього регіону континенту. Де ж тоді шукати український національний інтерес? Відповідь на це питання спробував дати Іван Патриляк у статті “Між двома проваллями: Україна в роки Другої світової війни”, і нам видаються переконливими запропоновані ним оцінки. Зокрема, йдеться про таке: остання війна була намаганням зберегти світ, усталений після Першої світової війни, зміцнити контроль великих держав над ресурсами і ринками, де західні держави використали тоталітарний СРСР проти тоталітарної ж Німеччини та її союзників, що призвело до поневолення України та низки країн Центральної Європи; поразка українського та інших національно-визвольних рухів народів Центральної Європи в роки війни створила ситуацію “незавершеної” війни, яка повинна була завершитись з крахом не тільки Німеччини, а й СРСР, але зіткнулася зі спробою Росії відновити контроль над пострадянським простором; тому, можна сказати, що “незавершена війна” ще продовжується і, можливо, завершиться з розпадом такого агресивного імперського утворення, яким є сучасна Росія. Тому не можна вважати Україну як суб’єкта одним з переможців Другої світової війни – вона швидше є серед “переможених”, оскільки національний інтерес України не був реалізований після закінчення воєнних дій, і вона опинилася під пресом російсько-більшовицьких окупантів (Патриляк, 2016: 169–182; Зінченко, В’ятрович, Майоров, 2016).

Висновки. Таким чином, історична політика зобов’язана дбати за легітимацію сучасного стану і, значить, обґрунтовувати суб’єктність сучасної української держави, формувати сучасну українську політичну націю. Проблема полягає в тому, що впродовж багатьох століть українці були під потужним впливом інших держав та націй, для яких Україна була полем колонізації та асиміляції. І тут життєво необхідний союз науки і культури, щоб конструйований образ не впав в крайності етнічного націоналізму, але й не потурав збереженню застарілих, ворожих Україні стереотипів. Проблемним залишається питання поєднання науково-історичного знання з формуванням нових усталених образів (стереотипів) суб’єктної України. На жаль, тут поки що спостерігається спрощений, а часом і антинауковий підхід до пояснення минулого. Так було з історичною політикою під час президентства В. Ющенка, який надав пріоритет архаїчним оцінкам минулого України, переважно, козаччини, а також націоналістичного руху, які не вирізнялись науковістю. Тільки щодо Голодомору 1932–1933 рр. вдалось досягти помітного успіху. За президентства В. Януковича відбувся відкат до радянських міфів і стереотипів.

В останні роки, після Революції Гідності 2013–2014 рр. і наступної російсько-української війни активність державних органів влади і, зокрема, УНП була скерована на послідовну і рішучу декомунізацію та впровадження українського національно-визвольного руху в суспільний дискурс. Пакет декомунізаційних законів, прийнятих ВР України в 2016 р., фактично заборонив частині населення, що підтримує “радянсько-ностальгічний” наратив, виражати свою ідентичність. Інший закон – “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у ХХ столітті” – серед іншого запроваджує в суспільний обіг український національно-визвольний рух та його представників ОУН, УПА та інші радикальні організації. Цей закон та інші акти пам’ятевої політики викликали неоднозначну реакцію як всередині країни, так, здебільшого і в сусідніх країнах. Не беручись в цьому місці оцінювати історичну роль національно-визвольного руху, зауважимо, що він є складовою частиною

української “біографії” і має повне право бути присутнім в історичному дискурсі. Важливо надати йому науковий характер, який би відзначав як його героїчні сторони, так і прикрі помилки. Але борці за українську незалежність не можуть бути ігноровані в суспільстві, яке цю незалежність реалізує. А поширені і підтримувані, в тому числі з-за кордону, стереотипи щодо українського національно-визвольного руху як “антиукраїнського руху” (!) мусять бути остаточно усунуті.

На сучасну історичну політику української влади безперечно накладається російська агресія в Україні та російсько-українська війна за незалежність і територіальну цілісність. Вона явно зменшує багатоколірність сприйняття сучасного і минулого, проектує сучасне на минуле і спонукає радикалізацію і диференціацію суспільної думки. В цих складних воєнних умовах важливо втриматись на рівні виваженого аналізу ситуації та проведення науково обґрунтованої історичної політики, яка поєднуватиме державний патріотизм і здобутки наукового аналізу історії.

Список використаних джерел

- Анисимов – Анисимов Е. В. Исторические корни имперского мышления в России. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Anisimov.html>
- Афанасьев – Афанасьев Ю. Другая война. История и память. URL: http://www.yurifanasyev.ru/articles/art_1996_59.htm
- Верстюк та ін., 2004 – Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Українські проекти в російській імперії. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах. Київ, 2004. Т. 1. 504 с.
- Зінченко, В'ятрович, Майоров, 2016 – Зінченко О., В'ятрович В., Майоров М. Війна і міф. Невідома Друга світова. Харків: Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2016. 272 с.
- Горенко, 2014 – Горенко О. М. Український метанаратив в епоху пропаганди. Український історичний журнал. 2014. № 3. С. 5–12.
- Гриневич, 2013 – Гриневич В. Між молотом і ковадлом. Український тиждень. Київ, 2013. № 6. С. 33–38.
- Гриневич та ін., 2004 – Гриневич В., Даниленко В. та ін. Радянський проект для України. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах. Київ, 2004. Т. 2. 532 с.
- Гриценко, 2017 – Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ, 2017. 1136 с.
- Мінк, Неймаєр, 2009 – Мінк Ж., Неймаєр Л. Європа та її болісні минувшини. Київ: Ніка-Центр, 2009. 272 с.
- Зашкільняк, 2010 – Зашкільняк Л. Залежна від політиків. Історична політика держави Україна ніколи не ґрунтувалася на виключно українських підходах. Український тиждень. Київ, 2010. № 25–26. С. 40–41.
- Зашкільняк, 2011 – Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі. Історія–ментальність–ідентичність. Випуск IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття: колективна монографія. Львів: ПАІС, 2011. С. 21–26.
- Зашкільняк, 2012 – Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія: методологічні аспекти взаємодії. Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 2. С. 218–234.
- Зашкільняк, 2012 – Зашкільняк Л. Метаморфози сучасної Кліо (про нові тенденції світового історіописання на початку XXI століття). Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко. Київ: Лаурис, 2012. С. 595–604.
- Зашкільняк, 2015 – Зашкільняк Л. Радянські історичні міфи в сучасній українській історіографії: “старе вино в нових міхах”. Світло й тіні української радянської історіографії. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 17–31.
- Зашкільняк, 2016 – Зашкільняк Л. Радянські міфи в сучасній українській історіографії: час змін і заміни. Історія та історіографія в Європі. Київ, 2016. Випуск 5. С. 103–117.
- Миллер, Липман, 2012 – Миллер А., Липман М. Историческая политика в XXI веке: Сборник статей. Москва: Новое литературное обозрение, 2012. 648 с.
- Касьянов, 2018 – Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та її сусіди. Київ: Лаурис, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
- Касьянов, 2014 – Касьянов Г. Історична політика 1990-х – поч. XXI ст.: Україна і пострадянський простір. Україна модерна. 2014. Число 21. С. 135–159.
- Касьянов, Толочко, 2012 – Касьянов Г. В., Толочко О. П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України. Український історичний журнал. 2012. № 6. С. 4–24.
- Киридон, 2016 – Киридон А. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
- Кульчицький, Парахонський, 2004 – Кульчицький С., Парахонський Б. Новітній український державотворчий процес. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах. Київ, 2004. Т. 3. 328 с.

- Патриляк, 2016 – Патриляк І. К. Між двома проваллями: Україна в роки Другої світової війни. Проблеми всесвітньої історії. Науковий журнал. Київ: ДУ “Інститут всесвітньої історії”, 2016. С. 169–182.
- Портнов, 2010 – Портнов А. Упражнения с историей по-украински. Москва: ОГИ; Полит.ру; Мемориал, 2010. 224 с.
- Рохас, 2008 – Рохас К. Историография в 20 веке. История и историки между 1848 и 2025 годами. Москва: Кругъ, 2008. 164 с.
- Смолий та ін., 2011 – Смолий В. та ін. Україна в другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. У двох книгах. Київ: Наукова думка, 2011. Книга перша. 734 с.
- Смолий та ін., 2011 – Смолий В. та ін. Україна в другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. У двох книгах. Київ: Наукова думка, 2011. Книга друга. 842 с.
- Україна, 2015 – Україна. Результати соціологічного дослідження, проведеного у рамках проекту “Започаткування Національного діалогу в Україні” січень – червень 2015. Київ: Фонд “Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва”, 2015. 52 с.
- Зашкільняк, 2004 – Зашкільняк Л. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Львів, 2004. 406 с.
- Яковенко, 2006 – Яковенко Н. Нариси кризової історіографії. Критика. Київ, 2006. Число 1–2. С. 21–23.
- Hagen, 1995 – Hagen M. von. Does Ukraine Have a History? *Slavic Review*. 1995. № 3. P. 656–672.
- Stryjek, 2007 – Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2007. 850 s.
- Wrzosek, 2009 – Wrzosek W. O myśleniu historycznym. Bydgoszcz, 2009. 144 s.
- Zaszkilniak, 2008 – Zaszkilniak L. Nacjonalizacja historii: państwo i historiografia na współczesnej Ukrainie. *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. Tom 2. S. 31–38.
- Zaszkilniak, 2013 – Zaszkilniak L. Polityka tożsamości i pamięci na Ukrainie. Dyskusja. Pamięć i pytania o tożsamość. Polska. Ukraina. Warszawa: Fundacja imienia Stefana Batorego, 2013. S. 42–43, 97–99.

References

- Anisimov – Anisimov Ye. V. Istoricheskie korni imperskogo myshleniya v Rossii [Historical roots of imperial thinking in Russia]. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Anisimov.html> [in Russian].
- Afanasev – Afanasev Yu. Drugaya voyna. Istoriya i pamyat [Another war. History and memory]. URL: http://www.yuri-afanasiev.ru/articles/art_1996_59.htm [in Russian].
- Verstuk ta in., 2004 – Verstuk V. F., Horobets V. M., Tolochko O. P. Ukrainski proekty v rosiiskii imperii [Ukrainian projects in the Russian Empire]. *Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi*. *Narysy v 3-kh tomakh*. Kyiv, 2004. T. 1. 504 s. [in Ukrainian].
- Zinchenko, Viatrovych, Maiorov, 2016 – Zinchenko O., Viatrovych V., Maiorov M. Viina i mif. Nevidoma Druha svitova [War and myth. Unknown World War II]. *Kharkiv: Knyzhkovyi Klub “Klub simeinoho dozvillia”*, 2016. 272 s. [in Ukrainian].
- Horenko, 2014 – Horenko O. M. Ukrainyskyi metanaratyv v epokhu propahandy [Ukrainian metanarrative in the era of propaganda]. *Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal*. 2014. № 3. S. 5–12. [in Ukrainian].
- Hrynevych, 2013 – Hrynevych V. Mizh molotom i kovadlom [Between a hammer and an anvil]. *Ukrainyskyi tyzhden*. Kyiv, 2013. № 6. S. 33–38. [in Ukrainian].
- Hrynevych ta in., 2004 – Hrynevych V., Danylenko V. ta in. Radianskyi proekt dlia Ukrainy. Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi [Soviet project for Ukraine. Ukraine and Russia in historical retrospect]. *Narysy v 3-kh tomakh*. Kyiv, 2004. T. 2. 532 s. [in Ukrainian].
- Hrytsenko, 2017 – Hrytsenko O. Prezydenty i pamiat. Polityka pamiaty prezidentiv Ukrainy (1994–2014): pidgruntia, poslannia, realizatsiia, rezultaty [Presidents and memory. The policy of memory of the presidents of Ukraine (1994–2014): background, message, implementation, results]. Kyiv, 2017. 1136 s. [in Ukrainian].
- Mink, Neimaier, 2009 – Mink Zh., Neimaier L. Yevropa ta yii bolisni mynuvshyny [Europe and its painful past]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2009. 272 s. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, 2010 – Zashkilniak L. Zalezna vid politykiv. Istorychna polityka derzhavy Ukraina nikoly ne gruntuvalasia na vykliuchno ukrainskykh pidkhodakh [Dependent on politicians. The historical policy of the state of Ukraine has never been based exclusively on Ukrainian approaches]. *Ukrainyskyi tyzhden*. Kyiv, 2010. № 25–26. S. 40–41. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, 2011 – Zashkilniak L. Istorychna pamiat i sotsialni funktzii istorii v suchasnomu sviti [Historical memory and social functions of history in the modern world]. *Istoriia–mentalnist–identychnist*. Vypusk IV: Istorychna pamiat ukrainsiv i poliakiv u period formuvannia natsionalnoi svidomosti v KhKh – pershii polovyni KhKh stolittia: kolektyvna monohrafiia. Lviv: PAIS, 2011. S. 21–26. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, 2012 – Zashkilniak L. Istorychna pamiat ta istoriografiia: metodolohichni aspekty vzaiemodii [Historical memory and historiography: methodological aspects of interaction]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*. *Zb. nauk. prats*. Kyiv, 2012. Vyp. 2. S. 218–234. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, 2012 – Zashkilniak L. Metamorfozy suchasnoi Klio (pro novi tendentsii svitovoho istoriopsannia na pochatku KhKh stolittia) [Metamorphoses of modern Clio (on new trends in world historiography at the beginning of the XXI century)]. *Theatrum Humanae Vitae*. *Studii na poshanu Natali Yakovenko*. Kyiv: Laurus, 2012. S. 595–604. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, 2015 – Zashkilniak L. Radianski istorychni myfy v suchasni ukrainskii istoriografii: “stare vyno v novykh mikhakh” [Soviet historical myths in modern Ukrainian historiography: “old wine in new bottles”]. *Svitlo y tini ukrainskoi radianskoi istoriografii*. *Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, Ukraina, 22–23 travnia 2013 r.). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. S. 17–31. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, 2016 – Zashkilniak L. Radianski myfy v suchasni ukrainskii istoriografii: chas zmin i zamin [Soviet myths in modern Ukrainian historiography: a time of change and replacement]. *Istoriia ta istoriografiia v Yevropi*. Kyiv, 2016. Vypusk 5. S. 103–117. [in Ukrainian].

- Miller, Lipman, 2012 – Miller A., Lipman M. Istoricheskaya politika v XXI veke: Sbornik statey [Historical politics in the XXI century: Collection of articles]. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2012. 648 s. [in Russian].
- Kasianov, 2018 – Kasianov H. Past Continuous: Istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh: Ukraina ta yii susydy [Past Continuous: Historical Politics of the 1980s - 2000s: Ukraine and Its Neighbors]. Kyiv: Laurus, Antropos-Lohos-Film, 2018. 420 s. [in Ukrainian].
- Kasianov, 2014 – Kasianov H. Istorychna polityka 1990-kh – poch. KhKhI st.: Ukraina i postradianskyi prostir [Historical policy of the 1990s – beginning. XXI century: Ukraine and the post-Soviet space]. Ukraina moderna. 2014. Chyslo 21. S. 135–159. [in Ukrainian].
- Kasianov, Tolochko, 2012 – Kasianov H. V., Tolochko O. P. Natsionalni istorii ta suchasna istoriohrafii: vyklyky i nebezpeky pry napyssanni novoi istorii Ukrainy [National histories and modern historiography: challenges and dangers in writing a new history of Ukraine]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2012. № 6. S. 4–24. [in Ukrainian].
- Kyrydon, 2016 – Kyrydon A. Heterotopii pamiaty: teoretyko-metodolohichni problemy studii pamiaty [Heterotopias of memory: theoretical and methodological problems of memory studies]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2016. 320 s. [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, Parakhonskyi, 2004 – Kulchytskyi S., Parakhonskyi B. Novitni ukraïnskyi derzhavotvorchyi protses. Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi [The latest Ukrainian state-building process. Ukraine and Russia in historical retrospect]. Narysy v 3-kh tomakh. Kyiv, 2004. T. 3. 328 s. [in Ukrainian].
- Patryliak, 2016 – Patryliak I. K. Mizh dvoma provalliamy: Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny [Between two gaps: Ukraine during the Second World War]. Problemy vsesvitnoi istorii. Naukovyi zhurnal. Kyiv: DU "Instytut vsesvitnoi istorii", 2016. S. 169–182. [in Ukrainian].
- Portnov, 2010 – Portnov A. Uprazhneniya s istoriei po-ukraïnski [Exercises with history in Ukrainian]. Moskva: OGI; Polit.ru; Memorial, 2010. 224 s. [in Russian].
- Rokhas, 2008 – Rokhas K. Istoriohrafiiya v 20 veke. Istoriya i istoriki mezhdou 1848 i 2025 godami [Historiography in the 20th century. History and historians between 1848 and 2025]. Moskva: Krug, 2008. 164 s. [in Russian].
- Smolii ta in., 2011 – Smolii V. ta in. Ukraina v druhi svitovii viini: pohliad z KhKhI st. Istorychni narysy [Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century. Historical essays]. U dvokh knykhakh. Kyiv: Naukova dumka, 2011. Knyha persha. 734 s. [in Ukrainian].
- Smolii ta in., 2011 – Smolii V. ta in. Ukraina v druhi svitovii viini: pohliad z KhKhI st. Istorychni narysy [Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century. Historical essays]. U dvokh knykhakh. Kyiv: Naukova dumka, 2011. Knyha druha. 842 s. [in Ukrainian].
- Ukraina, 2015 – Ukraina. Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia, provedenoho u ramkakh proektu "Zapochatkuvannia Natsionalnoho dialohu v Ukraini" sichen – cherven 2015 [Ukraine. Results of a sociological survey conducted within the project "Initiation of National Dialogue in Ukraine" January – June 2015]. Kyiv: Fond "Demokratychni initsiatyvy im. I. Kucheriva", 2015. 52 s. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, 2004 – Zashkilniak L. Ukrainska istoriohrafiiya na zlami KhKh i KhKhI stolit: zdotuky i problemy [Ukrainian historiography at the turn of the XX and XXI centuries: achievements and problems]. Lviv, 2004. 406 s. [in Ukrainian].
- Yakovenko, 2006 – Yakovenko N. Narysy kryzovoi istoriohrafii. Krytyka [Essays on crisis historiography. Criticism.]. Kyiv, 2006. Chyslo 1–2. S. 21–23. [in Ukrainian].
- Hagen, 1995 – Hagen M. von. Does Ukraine Have a History? Slavic Review. 1995. № 3. P. 656–672. [in English].
- Stryjek, 2007 – Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004 [What past does the future need? Interpretations of national history in historiography and public debate in Ukraine 1991–2004]. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2007. 850 s.
- Wrzosek, 2009 – Wrzosek W. O myśleniu historycznym [About historical thinking]. Bydgoszcz, 2009. 144 s. [in Polish].
- Zaszkilniak, 2008 – Zaszkilniak L. Nacjonalizacja historii: państwo i historiografia na współczesnej Ukrainie [Nationalization of history: the state and historiography in contemporary Ukraine]. Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. Tom 2. S. 31–38. [in Polish].
- Zaszkilniak, 2013 – Zaszkilniak L. Polityka tożsamości i pamięci na Ukrainie [Policy of identity and memory in Ukraine]. Dyskusja. Pamięć i pytania o tożsamość. Polska. Ukraina. Warszawa: Fundacja imienia Stefana Batorego, 2013. S. 42–43, 97–99. [in Polish].